

Τυχαιότητα και Διοικητικό Δίκαιο: Οπτική της Επίδρασης της Πραγματικότητας στην Εφαρμογή του Δικαίου¹

Απόστολος Παπακωνσταντίνου, Δρ. Συνταγματικού Δικαίου – Δικηγόρος

1. Η «τύχη» αποτελεί στοιχείο της πραγματικότητας το οποίο απασχολεί διαχρονικά τον άνθρωπο τόσο σε πρακτικό, όσο και σε φιλοσοφικό επίπεδο. Δεν είναι έτσι χωρίς εξήγηση το γεγονός ότι η «Τύχη» υπήρξε θεότητα στην αρχαία ελληνική μυθολογία. Ο *Αριστοτέλης* αναγνωρίζει εξάλλου τον ρόλο του «τυχαίου». Ταξινομεί τα «ενδεχόμενα» σε τρεις κατηγορίες: Τα «βέβαια ενδεχόμενα», τα οποία συμβαίνουν αναγκαία, τα «πιθανά ενδεχόμενα» που συμβαίνουν τις περισσότερες φορές και τα «μη προβλέψιμα ενδεχόμενα», τα οποία συμβαίνουν από καθαρή τύχη. Είναι βέβαια σαφές ότι τα όρια μεταξύ των ενδεχόμενων αυτών είναι συχνά δυσδιάκριτα ή, ακόμη, ρευστά, αφού δεν είναι πάντα προφανές εάν ένα συμβάν οφείλεται αιτιωδώς σε ανθρώπινη ενέργεια ή στην τύχη, είτε ακόμη και στους δυο αυτούς παράγοντες που επιδρούν συνεργατικά. Το μόνο βέβαια είναι πάντως ότι το τυχαίο συνιστά στοιχείο της εξέλιξης της πραγματικότητας. Κατά τον *Βολταίρο* (Φιλοσοφικό Λεξικό), «δεν υπάρχει το παραμικρό τυχαίο συμβάν ανάμεσα στους ανθρώπους ή ανάμεσα στα ζώα, που να μη συνιστά έναν ουσιώδη κρίκο της μεγάλης αλυσίδας του πεπρωμένου».

Ανεξαρτήτως των επιμέρους οπτικών της, η έννοια της τύχης αναφέρεται, κατά βάση, σε γεγονότα μη ελέγξιμα από την ανθρώπινη βούληση («μη προβλέψιμα ενδεχόμενα» κατά τον *Αριστοτέλη*). Υπό το πρίσμα αυτό, καθίσταται σαφές ότι η (οντολογική) «πραγματικότητα» συγκαθορίζεται από ένα κράμα τυχαίων (μη προβλέψιμων και μη ελέγξιμων) και μη τυχαίων ενδεχομένων. Συνακόλουθα, το δίκαιο, ο ρόλος του οποίου είναι η ρύθμιση της πραγματικότητας, περιλαμβάνει στο ρυθμιστικό της πεδίο το τυχαίο, ως συστατικό στοιχείο της πραγματικότητας, νοούμενης εν προκειμένω ως *σύνθεσης* (αδιάσπαστης ενότητας) του τυχαίου και του μη τυχαίου ενδεχομένου. Επομένως, ένα δίκαιο που δεν θα περιλάμβανε και δεν θα προνοούσε για το τυχαίο θα ήταν εξ αρχής μερικό και αναποτελεσματικό, άρα θνησιγενές, αφού θα αποδεικνυόταν απρόσφορο για τον σκοπό της υπάρξεώς του (ρύθμιση της -ενιαίας- πραγματικότητας). Ως εκ τούτου, το δίκαιο αναγνωρίζει, εκ των πραγμάτων, το τυχαίο και ρυθμίζει την κοινωνική πραγματικότητα με βάση και την «ύπαρξή» του.

Τον ρόλο αυτό το δίκαιο επιτελεί με τρεις τρόπους: **α)** Με τη μορφή γενικών και αφηρημένων κανόνων, που υποδέχονται στο ρυθμιστικό εύρος τους τόσο τα τυχαία όσο και τα μη τυχαία ενδεχόμενα, **β)** με τη χρήση γενικών και αόριστων εννοιών, που υπόκεινται, εξ ορισμού σε διαρκή νοηματικό ανακαθορισμό με βάση την εξέλιξη της κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας και, **γ)** περισσότερο απτά, με την ευθεία ρύθμιση απρόβλεπτων και εν πολλοίς τυχαίων γεγονότων, όπως είναι η ανωτέρα βία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για την τελευταία περίπτωση αποτελεί εν προκειμένω το «δίκαιο της ανάγκης», ήτοι οι δικαιοί κανόνες που ενεργοποιούνται σε έκτακτες και απρόβλεπτες συνθήκες. Ενδεικτικά, μπορεί να αναφερθεί η έκτακτη νομοθετική πρωτοβουλία που ρυθμίζεται στο **άρθρο 44 παρ. 1 Συντ.** Σύμφωνα με αυτό: «Σε

¹ Το άρθρο αποδίδει, σε τροποποιημένη και αναθεωρημένη μορφή, εισήγηση του συγγραφέα στο 6^ο Διεπιστημονικό Φροντιστήριο Φιλοσοφίας και Ιστορίας του Δικαίου που διοργανώθηκε από την Ελληνική Εταιρεία Δικαιοφιλοσοφικής και Δικαιοϊστορικής Ερεύνης (2017-2018).

έκτακτες περιπτώσεις εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί, ύστερα από πρόταση, του Υπουργικού Συμβουλίου, να εκδίδει πράξεις νομοθετικού περιεχομένου»². Η έννοια του «απρόβλεπτου» παραπέμπει εν προκειμένω στο «τυχαίο», το οποίο επιχειρεί επί της ουσίας να ρυθμίσει κανονιστικά. Στο ίδιο πλαίσιο μπορεί να ενταχθεί εξάλλου και η κατά το άρθρο 22 παρ. 4 εδ. β' Συντ. «επίταξη προσωπικών υπηρεσιών» για την αντιμετώπιση, μεταξύ των άλλων, «επείγουσας κοινωνικής ανάγκης από θεομηνία ή ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία», καθώς και η κατά το άρθρο 18 παρ. 3 «επίταξη» ιδιοκτησιών «για τη θεραπεία άμεσης κοινωνικής ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή την υγεία». Κοινό χαρακτηριστικό των διατάξεων αυτών είναι η συνταγματική ρύθμιση εν πολλοίς τυχαίων, άδηλων και αβέβαιων γεγονότων.

2. Στο πεδίο του Διοικητικού Δικαίου, όπως άλλωστε και στο ευρύτερο του Δημοσίου Δικαίου, ως κατεξοχήν κανονιστικό πεδίο ρύθμισης των σχέσεων κράτους – κοινωνίας, το «τυχαίο» ως στοιχείο της («ενδεχομενικής» με την αριστοτελική έννοια) εν γένει πραγματικότητας ενσωματώνεται σε αυτό και διευθετείται, κατ' όμοιο τρόπο, από αυτό. Συγκεκριμένα, το Δημόσιο Δίκαιο βασίζεται σε γενικούς και αφηρημένους κανόνες, εμπεριέχει δε αόριστες έννοιες, το νοηματικό -και άρα, κανονιστικό- περιεχόμενο των οποίων επιτρέπει την υποδοχή και την ευχερέστερη ρύθμιση των «τυχαίων» συμβάντων σε μια διαρκώς εξελισσόμενη πραγματικότητα³. Εξοπλισμένο με τα εν λόγω κανονιστικά εργαλεία το Διοικητικό Δίκαιο διαμορφώνει το αναγκαίο πλαίσιο για την ομαλή ρύθμιση της εν λόγω (όλης) πραγματικότητας. Ο εφαρμοστής του δικαίου (τα διοικητικά όργανα και, εν συνεχεία, και, προεχόντως, ο Δικαστής), καλείται, έτσι, να ερμηνεύσει τους γενικούς - αφηρημένους κανόνες και τις αόριστες έννοιες του Διοικητικού Δικαίου προκειμένου να αντιμετωπίσει τα ζητήματα που τίθενται κάθε φορά και που μπορεί να εμπεριέχουν -και συχνά εμπεριέχουν- τυχαία γεγονότα («μη προβλέψιμα ενδεχόμενα»). Από την άποψη αυτή, το δίκαιο συνιστά το κανονιστικό πλαίσιο ρύθμισης της (όλης) πραγματικότητας, ήτοι, συνολικά, του τυχαίου (μη προβλέψιμου) και του μη τυχαίου (βέβαιου ή πιθανού).

Πέραν τούτου, στο Διοικητικό Δίκαιο και, γενικότερα, στο Δημόσιο Δίκαιο, προβλέπονται ειδικοί κανόνες, με τους οποίους επιχειρείται, κατά τρόπο περισσότερο απτό, η -ευθεία και άμεση- αντιμετώπιση «τυχαίων» συμβάντων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν, εκτός από το προαναφερόμενο «δίκαιο της ανάγκης», οι διατάξεις στο πεδίο των δημοσίων συμβάσεων για τη ρύθμιση απρόβλεπτων περιστατικών και καταστάσεων (βλ. λ.χ. άρθρα 132, 155, 167 κ.ά. του ν. 4412/2016), περιλαμβανομένων των περιστατικών «ανωτέρας βίας» (άρθρο 204 του ν. 4412/2016), κατ' αντιστοιχία με την απρόοπτη μεταβολή των συνθηκών που ισχύει στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου (λ.χ. άρθρο 388 Α.Κ.). Η ανωτέρα βία αποτελεί, ακόμη, λόγο εξαίρεσης από τους κανόνες που αφορούν τις δικονομικές προθεσμίες άσκησης ενδίκων βοηθημάτων, καθώς και υποβολής αιτήσεων, αναφορών, προσφυγών κλπ. προς τη Διοίκηση (άρθρο 10 παρ. 6 ΚωδΔιοικΔιαδ). Στις ανωτέρω περιπτώσεις το «τυχαίο» συνιστά παράγοντα που δικαιολογεί απόκλιση από γενικούς (δικονομικούς ή

² Βλ. Απ. Παπακωνσταντίνου, Πράξεις Νομοθετικού Περιεχομένου: Συνταγματικές ρυθμίσεις και έλεγχος νομιμότητας, Διοικητική Δίκη 2004, σελ. 10 επ.

³ Βλ. Απ. Παπακωνσταντίνου, Κοινωνική δημοκρατία και κοινωνικό κράτος δικαίου κατά το Σύνταγμα του 1975/1986/2001, 2006, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 203 επ.

ουσιαστικούς) κανόνες στο πλαίσιο, επί της ουσίας, μιας μορφής «αποκαταστατικής δικαιοσύνης», η οποία βασίζεται στην αρχή «ουδείς υποχρεούται στα αδύνατα».

Κατά κανόνα, το στοιχείο του «τυχαίου», επειδή ακριβώς δεν συναρτάται με τις ενέργειες του προσώπου ή με κριτήρια που το αφορούν, αλλά εξαρτάται από απρόβλεπτους κατά βάση παράγοντες, δεν (πρέπει να) λαμβάνεται υπόψη, ιδίως κατά την αντιμετώπιση του διοικουμένου από τη Διοίκηση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εφαρμογή των αρχών της *ισότητας* ενώπιον του νόμου⁴ και της *αξιοκρατίας*⁵. Ειδικότερα, κατά την πάγια νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, «η αρχή της *ισότητας*, την οποία καθιερώνει το άρθρο 4 παρ. 1 του Συντάγματος, αποτελεί νομικό κανόνα ο οποίος επιβάλλει την ομοιόμορφη μεταχείριση των προσώπων που βρίσκονται κάτω από τις ίδιες συνθήκες και ο οποίος δεσμεύει τόσο τον κοινό νομοθέτη όσο και τη Διοίκηση, όταν δρα ατομικώς ή κανονιστικώς. Η τήρηση δε της αρχής αυτής ελέγχεται από τα δικαστήρια μέσα στον κύκλο της δικαιοδοσίας τους, ώστε να διασφαλίζεται η πραγμάτωση του κράτους δικαίου και η με ίσους όρους διασφάλιση της αρχής της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του ατόμου (άρθρο 5 του Συντάγματος), στην οποία περιλαμβάνεται και η επιστημονική ή επαγγελματική σταδιοδρομία κάθε πολίτη με βάση την προσωπική του αξία και ικανότητα. Κατά τον έλεγχο αυτό, που είναι έλεγχος ορίων και όχι των επιλογών ή του ουσιαστικού περιεχομένου των νομικών κανόνων, ο κοινός νομοθέτης ή η κατ' εξουσιοδότηση θεσμοθετούσα διοίκηση, μπορεί να ρυθμίσει με ενιαίο ή με διαφορετικό τρόπο τις ποικίλες πραγματικές ή προσωπικές καταστάσεις ή σχέσεις, λαμβάνοντας υπόψη τις υφιστάμενες κοινωνικές, οικονομικές και επαγγελματικές συνθήκες που συνδέονται με τις σχέσεις αυτές και στηριζόμενος σε γενικά και αντικειμενικά κριτήρια, συναφή με το αντικείμενο κάθε ρύθμισης. Κατά την επιλογή όμως των εκάστοτε ρυθμίσεων οφείλει ο νομοθέτης να κινείται μέσα στα όρια που διαγράφονται από την αρχή της *ισότητας* και τα οποία αποκλείουν τόσο την εκδήλως άνιση μεταχείριση, είτε με τη μορφή της εισαγωγής ενός χαριστικού μέτρου ή ενός προνομίου που δεν συνδέεται με αξιολογικά κριτήρια, είτε με τη μορφή της επιβολής μιας αδικαιολόγητης επιβάρυνσης ή της αφαίρεσης δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται ή παρέχονται από προϋφιστάμενο ή συγχρόνως τιθέμενο γενικότερο κανόνα, όσο και την αυθαίρετη εξομοίωση διαφορετικών καταστάσεων ή την ενιαία μεταχείριση προσώπων που βρίσκονται κάτω από διαφορετικές συνθήκες, με τυχαία ή συμπτωματικά κριτήρια» (Σ.τ.Ε. επτ. 1442/2017. Πρβλ. Σ.τ.Ε. Ολομ. 959/2015, 2811-2827/2002, 3351/2000, Σ.τ.Ε. 1573/2016, 1575/2016, 183/2001, 2820/1999 κ.ά.).

Συνακόλουθα, το «τυχαίο» και «συμπτωματικό» γεγονός αποτελούν, κατά κανόνα, παράγοντες που δεν πρέπει να επηρεάζουν τη γενική και αφηρημένη νομοθετική ρύθμιση, ούτε να λαμβάνονται, κατ' αρχήν, υπόψη από τη Διοίκηση κατά την εν γένει αντιμετώπιση των διοικουμένων, αφού το «τυχαίο» συνιστά, στις περιπτώσεις, αυτές εν πολλοίς «*αυθαίρετο κριτήριο*». Περαιτέρω, ο νομοθέτης δεν μπορεί να βασίζεται σε ένα τέτοιο κριτήριο μέτρα που *περιορίζουν* την ατομική σφαίρα ελευθερίας. Για παράδειγμα, έχει κριθεί ότι, κατά τον *έλεγχο της συνταγματικότητας* διατάξεων νόμου που επιβάλλουν περικοπές σε κοινωνικοασφαλιστικές παροχές, το «*τυχαίο και, άρα, αυθαίρετο κριτήριο*» των εν λόγω περικοπών λαμβάνεται υπόψη κατά τον οικείο δικαστικό έλεγχο, ιδιαίτερα όσον αφορά τη συμβατότητα των υπόψη

⁴ Βλ. Απ. Παπακωνσταντίνου, Η επεκτατική εφαρμογή ευνοϊκών διατάξεων νόμου με βάση την αρχή της *ισότητας*, ΤοΣ 1998, σελ. 545 επ.

⁵ Πρβλ. Απ. Παπακωνσταντίνου, Η συνταγματική αρχή της *αξιοκρατίας* και το νέο σύστημα επιλογής προϊσταμένων οργανικών μονάδων του Δημοσίου, Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου 2007, σελ. 234 επ.

συνταξιοδοτικών παροχών με τις διατάξεις που κατοχυρώνουν την προστασία της περιουσίας (άρθρο 5 παρ. 1 Συντ. και 1 ΠΠ της ΕΣΔΑ) (βλ. Σ.τ.Ε. 583/2021, σκ. 9)⁶.

Ωστόσο, υπάρχουν πεδία στα οποία η Διοίκηση *οφείλει* να λαμβάνει υπόψη της τον παράγοντα του «τυχαίου» πριν εκδώσει, κατ' ενάσκηση διακριτικής ευχέρειας, ορισμένη πράξη. Ενδεικτικά, στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος (άρθρο 24 Συντ.) το στοιχείο του «τυχαίου» ενσωματώνεται στις διαδικασίες *εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων*, που προηγούνται της περιβαλλοντικής αδειοδότησης ενός έργου ή προγράμματος (ν. 4014/2011)⁷. Στις περιπτώσεις αυτές, επιβάλλεται να λαμβάνονται υπόψη και να αντιμετωπίζονται, με βάση τις αρχές της πρόληψης και της προφύλαξης, οι κίνδυνοι που προκαλούνται σε επιμέρους περιβαλλοντικά αγαθά από συγκεκριμένες εγκαταστάσεις ή έργα⁸.

Όπως γίνεται συναφώς δεκτό από τη νομολογία του ανωτάτου διοικητικού δικαστηρίου της χώρας, *«κατά την άσκηση του ακυρωτικού ελέγχου πράξεων εκδιδόμενων κατ' εφαρμογήν της νομοθεσίας για την εκ των προτέρων εκτίμηση των επιπτώσεων στο περιβάλλον σχεδιαζόμενων έργων, ή δραστηριοτήτων, στον οποίο περιλαμβάνεται και η πλάνη περί τα πράγματα, ο δικαστής εξετάζει, μεταξύ άλλων, αν η μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων, που αποτελεί το βασικό μέσο εφαρμογής της απορρέουσας από τις ανωτέρω διατάξεις αρχής της πρόληψης και προφύλαξης, ανταποκρίνεται προς τις απαιτήσεις του νόμου και αν το περιεχόμενό της είναι επαρκές ώστε να παρέχεται στα αρμόδια διοικητικά όργανα η δυνατότητα να διακριβώνουν και*

⁶ Σύμφωνα με την οικεία **σκέψη** της απόφασης (με παραπομπές στη συναφή νομολογία του ΕΔΑΔ): *«Ειδικότερα, σχετικά με τις περικοπές συνταξιοδοτικών παροχών, ο δικαστικός έλεγχος λαμβάνει υπόψη α) εάν η περικοπή λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο της αρχής της κοινωνικής αλληλεγγύης ..., β) εάν πρόκειται για διανεμητικό σύστημα, οπότε καθίστανται ανεκτές και έντονες επεμβάσεις στα συνταξιοδοτικά δικαιώματα, ακόμη και αν για την απόληψη συνταξιοδοτικών παροχών καταβάλλονταν εισφορές... γ) τον αναδρομικό ή μη χαρακτήρα της περικοπής ..., δ) το τυχαίο και, άρα, αυθαίρετο κριτήριο των περικοπών ..., ε) τη φύση της παροχής, δηλαδή εάν έχει ή όχι προνομιακό χαρακτήρα ....., στ) τη χρονική διάρκεια των περικοπών ..., ζ) τον μέσο όρο των παροχών που λαμβάνουν οι υπόλοιποι συνταξιούχοι ..., η) τη μέριμνα του εθνικού νομοθέτη για την εξασφάλιση ενός αξιοπρεπούς βιοτικού επιπέδου των προσώπων που υφίστανται τις συνέπειες των κρατικών περιοριστικών μέτρων, ώστε να μην τίθεται ζήτημα παραβίασης και του άρθρου 3 της Ε.Σ.Δ.Α.»*

⁷ Βλ. Απ. Παπακωνσταντίνου, Συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος και οικονομική ανάπτυξη: Από τη σύγκρουση στην εναρμόνιση των διακυβευόμενων αγαθών, Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου 2018, σελ. 687 επ., του ίδιου, Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα: Σύγχρονες πτυχές, Περιβάλλον και Δίκαιο 2011, σελ. 436 επ., του ίδιου, Κοινωνική δημοκρατία και κοινωνικό κράτος δικαίου κατά το Σύνταγμα του 1975/1986/2001, 2006 εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 1163 επ., του ίδιου, Αειφορία και βιώσιμη ανάπτυξη ως συνταγματικές αρχές: Ερμηνευτικές, κανονιστικές και νομολογιακές πτυχές του περιβαλλοντικού Συντάγματος, Περιβάλλον και Δίκαιο 2007, σ. 536 επ., του ίδιου, Η συνταγματική αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης των νησιωτικών περιοχών, στο συλλογικό έργο: Γ. Τσάλτας επιμ., Αειφορία και Περιβάλλον. Ο νησιωτικός χώρος στον 21^ο αιώνα, 2005, σελ. 157 επ., του ίδιου, Οικολογικός συνταγματισμός και βιώσιμη ανάπτυξη: Το παράδειγμα των νησιωτικών περιοχών, Επιθεώρησης Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου, τ. 3/2005, σ. 465 επ., του ίδιου, Δικαστικός ακτιβισμός και Σύνταγμα. Το παράδειγμα της περιβαλλοντικής νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας, Περιβάλλον και Δίκαιο 2006, σελ. 222 επ., του ίδιου, Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, Επιθεώρησης Διοικητικού Δικαίου και Δημοσίου Δικαίου 2002, σελ. 580 επ., του ίδιου, Το άρθρο 24 του Συντάγματος ως πεδίο νομικο-πολιτικής έντασης στην πρόσφατη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, Νόμος και Φύση 1997, σελ. 573 επ.

⁸ Σύμφωνα με τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας *«στη διαδικασία εγκρίσεως περιβαλλοντικών όρων υπάγονται, κατά τις διατάξεις που παρατίθενται στη δεύτερη σκέψη, έργα ή δραστηριότητες που εγκυμονούν κινδύνους για το περιβάλλον, η δε τηρητέα διαδικασία καθορίζεται από το νομοθέτη κατά κατηγορίες έργων, με βασικό γνώμονα το μέγεθος και τα χαρακτηριστικά του έργου, καθώς και τη σοβαρότητα και την ένταση των επηρεαζόμενων περιβαλλοντικών κινδύνων»* (Σ.τ.Ε. 929/2021).

αξιολογούν τους κινδύνους και τις συνέπειες του έργου και να εκτιμούν αν η πραγματοποίησή του είναι σύμφωνη με τις διατάξεις της οικείας νομοθεσίας, τις συνταγματικές επιταγές και τους ορισμούς της Συνθήκης για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης... Παράβαση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης μπορεί να ελεγχθεί ευθέως από τον ακυρωτικό δικαστή μόνον αν από τα στοιχεία της δικογραφίας και με βάση τα διδάγματα της κοινής πείρας προκύπτει ότι η προκαλούμενη από το έργο ή τη δραστηριότητα βλάβη για το περιβάλλον είναι μη επανορθώσιμη και έχει τέτοια έκταση και συνέπειες, ώστε προδήλως να αντιστρατεύεται την παραπάνω συνταγματική αρχή» (Σ.τ.Ε. 1189/2021. Πρβλ. Σ.τ.Ε. 3478/2000 Ολομ., 613/2002 Ολομ., 2547/2005, 2125/2009, 570/2012, 3049/2015, 2787/2017, 1286/2019). Συνακόλουθα, η Διοίκηση και, εν συνεχεία, ο διοικητικός δικαστής, οφείλουν να εξετάζουν εάν οι κίνδυνοι που προκαλούνται στο περιβάλλον και μπορεί να βασίζονται σε τυχαία γεγονότα (λ.χ. σεισμό ή έτερο φυσικό φαινόμενο, ατύχημα ή δυσλειτουργία της εγκατάστασης κ.ο.κ.), αντιμετωπίζονται δεόντως και επαρκώς κατά το στάδιο της περιβαλλοντικής αδειοδότησης (από την πλούσια νομολογία του Σ.τ.Ε. βλ. ενδεικτικά Σ.τ.Ε. 1808/2018, 1206/2017, 1682/2016, 4263/2015, 2752/2013 κ.ά.). Τοιούτρόπως, ο κίνδυνος που προκαλείται από το «τυχαίο» υπεισέρχεται στην κανονιστική ρύθμιση, η οποία επιβάλλει στη Διοίκηση να το λαμβάνει υπόψη της.

Αντίστοιχα, το ίδιο ισχύει στον τομέα της προστασίας της δημόσιας υγείας (άρθρο 21 παρ. 3 Συντ.)⁹. Ειδικότερα, η Διοίκηση οφείλει, κατά την ενάσκηση των αρμοδιοτήτων της, να λαμβάνει τα αναγκαία -προληπτικά και κατασταλτικά- μέτρα για την αντιμετώπιση κινδύνων που προκαλούνται στη δημόσια υγεία. Κινδύνων που μπορεί να προκύψουν από τυχαία συμβάντα ή περιστάσεις. Στις περιπτώσεις αυτές η Διοίκηση οφείλει να δρα με γνώμονα τις αρχές της πρόληψης και της προφύλαξης. Η πρόσφατη δριμεία υγειονομική κρίση (COVID-19) καταδεικνύει την ανάγκη ετοιμότητας εκ μέρους των κρατών για την αντιμετώπιση παρόμοιων «τυχαίων» και «απρόβλεπτων» περιστατικών που μπορεί να θέσουν σε σοβαρή διακινδύνευση τη δημόσια υγεία. Χαρακτηριστική επίσης είναι η περίπτωση της κλιματικής αλλαγής, οι επιπτώσεις της οποίας επιβάλλεται να εξετάζονται στο πλαίσιο ιδίως της περιβαλλοντικής αδειοδότησης των έργων, προκειμένου να αντιμετωπίζονται ενδεχόμενοι κίνδυνοι για τον άνθρωπο (βλ. λ.χ. Σ.τ.Ε. 670/2020).

Καθίσταται σαφές ότι στα ανωτέρω παραδείγματα, που αφορούν τα πεδία της προστασίας του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας, ο παράγων «τυχαίο» επιβάλλεται να λαμβάνεται υπόψη από τη Διοίκηση, εφόσον μπορεί να αποτελέσει στοιχείο διακινδύνευσής τους. Ενσωματώνεται έτσι στα κριτήρια που οφείλει η Διοίκηση να λαμβάνει υπόψη, δεσμευόμενη μάλιστα ως προς αυτό από την αρχή της προφύλαξης.

3. Συνοψίζοντας, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το «τυχαίο» ενσωματώνεται, κατά κάποιο τρόπο, στο δίκαιο, συνιστά δε ρυθμιστέο αντικείμενό του. Τούτο ισχύει ασφαλώς για το Δημόσιο Δίκαιο, γενικότερα, και το Διοικητικό Δίκαιο, ειδικότερα, που ρυθμίζουν, κατ' εξοχήν, τις σχέσεις κράτους – κοινωνίας, κρατικής εξουσίας – ατόμου. Πράγματι, εφόσον το «τυχαίο» αποτελεί τμήμα της πραγματικότητας (ως δυναμικής συναίρεσης τυχαίου και μη τυχαίου), δεν μπορεί παρά να αποτελεί αντικείμενο της ρυθμιστικής ικανότητας του δικαίου. Υπό την έννοια αυτή, το «τυχαίο» υπολανθάνει ουσιαστικά σε κάθε κανόνα δικαίου, διαχέεται στο δικαιοκ

⁹ Βλ. Απ. Παπακωνσταντίνου, *Το κοινωνικό δικαίωμα στην υγεία*, 2005, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα.

σύστημα και «αξιώνει» τη ρύθμισή του, ως αναγκαίας προϋπόθεσης της ομαλής κοινωνικής συμβίωσης. Τούτο επιτυγχάνεται αφενός με τη μορφή γενικών και αφηρημένων δικαιικών κανόνων, που υποδέχονται στο ρυθμιστικό εύρος τους τόσο τα τυχαία όσο και τα μη τυχαία ενδεχόμενα, καθώς και με τη χρήση γενικών και αόριστων εννοιών, που υπόκεινται, εξ ορισμού σε διαρκή νοηματικό ανακαθορισμό με βάση την εξέλιξη της κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας, αφετέρου δε με την ευθεία ρύθμιση απρόβλεπτων και εν πολλοίς τυχαίων γεγονότων. Το πεδίο του Δημοσίου Δικαίου αποτελεί, ίσως, προνομιακό χώρο για την κατανόηση της ρυθμιστικής αυτής λειτουργίας του δικαίου. Πρόκειται για έναν δικαιικό κλάδο που εμπεριέχει σε μέγιστο βαθμό γενικούς και αφηρημένους κανόνες και αόριστες έννοιες. Παράλληλα, ρυθμίζει κατά τρόπο απτό και ευθύ επιμέρους όψεις του «τυχαίου». Το δίκαιο της ανάγκης, η ανωτέρα βία, η εφαρμογή των αρχών της ισότητας και της αξιοκρατίας, καθώς και η προστασία του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας αποτελούν εν προκειμένω χαρακτηριστικά παραδείγματα της λειτουργίας αυτής του δικαίου. Το «τυχαίο» παύει έτσι να προσλαμβάνεται ως εν πολλοίς δικαιικά απροσδιόριστος και, άρα, κανονιστικά ανέλεγκτος και αρρυθμιστος παράγοντας και καθίσταται αντικείμενο του δικαίου, όπως ακριβώς αρμόζει στον χαρακτήρα του ως αδιαίρετου και αναπόσπαστου στοιχείου της (όλης) πραγματικότητας που καλείται να ρυθμίσει το δίκαιο.